

УДК 821.111(73)-3.09

Олена НАГАЧЕВСЬКА

**ПОСТАПОКАЛІПТИЧНИЙ РОМАН США НА МЕЖІ ХХ
ТА ХХІ СТОЛІТЬ (ПОЛ ОСТЕР «В КРАЇНІ ОСТАННІХ
РЕЧЕЙ» (1987), КОРМАК МАККАРТІ «ДОРОГА» (2006))**

У статті досліджуються генеза, тематика та основні поетологічні риси постапокаліптичного роману взагалі та постапокаліптичного роману США ХХ-ХХІ ст. зокрема. Аналізуються проблематика та поетика романів Пола Остера та Кормака Маккарті.

Ключові слова: постапокаліптичний роман, роман-дистопія, хронотоп дороги, мотив подорожі.

Сучасне суспільство впродовж ХХ ст. і першого десятиліття ХХІ ст. стало свідком багатьох світових і локальних воєн, появи нових «гарячих» точок (Корея, В'єтнам, Афганістан, Югославія, Чечня, Ірак та ін.), виникнення техногенних і екологічних катастроф (Чорнобиль, Японія), природних катаклізмів. Крім того, в цей період людство зробило величезний крок у напрямку освоєння космосу, що також містить потенційну небезпеку. Відтак надзвичайно активно зміщується парадигма моральних та етичних цінностей, що, в свою чергу, зумовлює посилення читацького інтересу до творів-попереджень, у яких актуалізується апокаліптична та постапокаліптична тематика.

Постапокаліптичний роман як жанр виник порівняно недавно, але його джерела знаходяться глибоко у загальносвітовій історії. Слово «Апокаліпсис» походить від грецького слова, що означає «одкровення», тобто розкриття того, що було раніше невідомим і не могло стати відомим до цього одкровення. «Апокаліпсис» має значення «кінець світу», одкровення про загибель людства. В художніх рефлексіях письменників сучасної доби «апокаліпсис» – це ядерна, екологічна катастрофи, пандемії, що зруйнували людську цивілізацію, і які виникають через людську необережність, занадто велике покладання на науково-технічний розвиток, переоцінку власної значимості і розуму, втрату душевних якостей, а, відтак, зміни світогляду, моральних та етичних норм. «Постапокаліпис» – оприявлення подій, що відбуваються після «апокаліпсису», а, отже, і відбиття тих проблем, які постають перед

людством і окремих індивідуумом у критичних, межових ситуаціях виживання у суспільстві чи оточенні, що залишилося від нього «після катастрофи».

У літературознавчій рефлексії феномен «постапокаліптичного роману» ще не набув достатнього висвітлення. Лише в окремих наукових розвідках розглядаються основні тенденції розвитку жанру (Г. Босва, М. Галіна, Л. Фішман). Праці науковців І. Євлямпієва, С. Сальвестроні, С. Філіпова, Д. Салинського присвячені творчості засновників російської постапокаліптики А. та Б. Стругацьких. Однак питання визначення жанру і проблематики постапокаліптичного роману залишаються поємічними.

Подібна недостатність і полемічність наукового висвітлення проблеми розвитку жанру постапокаліптичного роману зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

У процесі дослідження постапокаліптичного роману виникають питання, що потребують ретельного розгляду: зміни природного ландшафту Америки в умовах уявного кінця цивілізації, стосунки між природою та культурою (спадкоємність чи конфлікт?) в інтерсуб'єктивних уявленнях, що втілюються в літературі, причини та наслідки відношень між трьома часовими вимірами – минулим, сьогоденням і майбутнім, якщо час в американській літературі може бути, за висловом Ж.-П. Сартра, «безголовим», тобто не матиме продовження, крім того, в «апокаліптичному» сенсі «часу більше не існуватиме» взагалі.

Мета статті – дослідити етапи розвитку постапокаліптичного роману в сучасній літературі США та визначити його основні риси на прикладі аналізу романів Пола Остера «В країні останніх речей» та Кормака Маккарті «Дорога». Романи є матеріалами для вивчення своєрідності способів художнього переосмислення зазначених питань.

Гене́за постапокаліптичного нарративу простежується з моменту створення роману «Остання людина» (“Last Man”, 1826) англійською письменницею Мері Шеллі Волстонкрафт, а також романів Р. Джефферіса «Після Лондона» (“After London: Or, Wild England”, 1885) та Дж. Лондона «Пурпурова чума» (“Scarlet Plague” 1912). Відчутний міцний зв'язок постапокаліптичної літератури з науковою фантастикою та жанром антиутопії та

дистопії. Класикою постапокаліптичної фантастики стали твори Пета Френка «На жаль, Вавилоне» (“Alas, Babylon”, 1960), Невіла Шюта «На березі» (“On the Beach”, 1957), Джорджа Стюарта «Земля без людей» (“Earth Abides”, 1949). Постапокаліптична тематика характерна творам Волтера Міллера «Страсті за Лейбовіцем» (“A Canticle for Leibowitz”, 1960), Лі Брекетт «Довге завтра» (“Long Tomorrow”, 1955), Джона Крістофера «Смерть трави» (“No Blade of Grass”, 1956), Вілсона Такера «Довга голосна тиша» (“The Long Loud Silence”, 1952), Робера Мерля «Мальвіль» (“Malvil”, 1972) та ін.

«Постапокаліптика» як термін почав активно застосовуватися протягом 1990–2000-х років, зокрема в науковому обігові. Назва жанру відбиває суттєві риси наративу – художня репрезентація світу і цивілізації у стані руйнування або спустошення після певного глобального катаклізму. Іноді використовується термін «постядерний роман».

Серед джерел постапокаліптики в літературі можна назвати антиутопію, дистопію, сувору наукову фантастику й частково фентезі. Використовуючи терміни «антиутопія» та «дистопія», ми беремо до уваги, що між ними існує суттєва відмінність. Антиутопія здебільшого містить гостру критику утопії або конкретного утопічного проекту, а в дистопії створюється модель суспільства з комплексом яскраво виражених негативних ознак, здебільшого доведених до абсурду.

Кожен з цих жанрів вплинув на естетику жанру постапокаліптичного роману. З антиутопії запозичені негативні моделі розвитку соціуму та культури в майбутньому, наприклад, створення і розвиток тоталітарного суспільства. Ідея високого рівня науково-технологічного розвитку з негативним відтінком перейшла з наукової фантастики. Умовність описів часу й простору взято частково з фентезі. Автори постапокаліптичних текстів детально змальовують художній світ після «кінця світу». Спочатку функція попередження людства була основною у створенні цих наративів, але поступово з’явилася паралельна функція – розважальна, що зумовлено «омасовленням» жанру наприкінці ХХ ст. Відчутна негативна прогностична функція мистецтва, що пов’язана з естетизацією занепаду.

Дія в постапокаліптичному романі зазвичай розгортається у світі, що переживає наслідки глобальної катастрофи, декорації, пейзаж відбивають мотиви спустошення, самотності і жаху, за допомогою описів техніки, що залишилися, або зруйнованих будівель.

Традицію постапокаліптичного роману в США розвивають такі письменники як: Стівен Кінг у романі «Темна Башта» (“The Dark Tower”, 1982), Пол Остер – «В країні останніх речей» (“In the Country of Last Things”, 1987), Джон Апдайк – «До кінця часу» (“Toward the End of Time”, 1997), Кормак Маккарті – «Дорога» (“The Road”, 2006). Потрібно зазначити, що в літературі США постапокаліптична тематика набуває глобального смислу через локальний: кінець американської цивілізації передбачає кінець світу.

Для американської свідомості надзвичайно привабливими є сюжети про кінець світу та постапокаліптичні мотиви, що варіюються у зв'язку з уявленнями про особливе призначення США та американської нації у глобальних історичних процесах. У художній літературі США повсякчас відображається уявна історія Америки, що втілюється через тематичні лінії, які поєднують різні межі цивілізації на північно-американському континенті. Особливо активно ця тематика втілювалася у творах письменників ХІХ ст. (твори В. Ірвіга, Ф. Купера, Г. Мелвілла, Г. Торо) через міфологеми «Дикого Заходу», «фронтиру», «Нового Едему» та «нового Адама», які висвітлюють початок історії як зіткнення європейської культури з «первісною/невинною» природою, в результаті чого між ними виникає конфлікт або їхнє гармонійне поєднання. Наприклад, у романі В. Фолкнера «Зійди, Мойсею» (1942) есхатологічний мотив або мотив «очікування кінця світу» актуалізується у формі ностальгії культури за природою, що поступово зникає (або вже зникла). В романі сучасного письменника К. Маккарті «Дорога» (2006) цей мотив втілюється через «постапокаліптичну сентиментальність», коли втрачені природа і культура.

Феномен «до» і «після» історії, культури, цивілізації знаходить художнє переосмислення у творчості письменників США другої половини ХХ ст., зокрема, в романах про другу світову війну (Дж. Хеллер, К. Воннегут, Т. Пінчон, В. Гесс, В. Т. Волман), про в'єтнамську війну (М. Херр, Н. Мейлер, Т. О'Брайен, Л. М. Сілко),

про локальні та глобальні катастрофи (Д. Делілло, П. Остер, К. Маккарті).

Своєрідно тему існування людини в часи постапокаліпсису репрезентує Пол Остер у романі «В країні останніх речей» (“In the Country of Last Things”, 1987). Пол Остер використовує як епіграф слова Натаніеля Готорна: *«Нещодавно, коли проходив крізь браму снів, я відвідав край землі, де лежало відоме Місто Смерті»* [1, с. 1].

Російський перекладач у назві роману застосовує кінематографічний термін «В стране уходящей природы», але при цьому втрачається алюзивність назви і її прихований підтекст. Слова «Last Things» («Останні речі») відносять читача до постулатів католицизму, викладених у книзі «Four Last Things» («Чотири Останніх Речі») – *death, judgment, Hell, Heaven* – смерть, кара, Пекло та Рай (Небеса). З цими «останніми речами» і зустрічається головна героїня роману у «місті Смерті»: *«Це останні речі, що зникають, писала вона. По черзі все зникає і вже більше не повертається. Я могла б розповісти тобі про те, що бачила, і про те, чого вже немає, але, боюся, що не встигну. Все змінюється так швидко, не наздоженеш. [...] Це останні речі, що зникають. Сьогодні будинок стоїть, а завтра його вже немає. Вчора ти пройшла вулицею, а сьогодні, її наче корова язиком злизала. А погода! Після яскравого сонця – затяжний дощ, після снігопаду – туман, тепло раптово змінюється на холод, а вітер – на штиль, або ось хоча б сьогодні: посеред зими раптом відлига, можна гуляти лише в одному светрі. В цьому місті нічого не можна приймати на віру. Лише на мить заплющила очі, і пейзаж вже не впізнати. Нічого, розумієш, не стоїть на місці, навіть власні думки. І немає смислу витратити час на пошуки того, що зникло. Якщо щось пропало, то вже навіки»* [1, с. 1-2].

Розповідь викладені з перспективи головної героїні у формі листів, що містяться у «синьому зошиті». Мотив «зошита» Пол Остер використовує також в інших романах «Скляне місто» та «Нью-Йоркська трилогія».

В наративі відсутнє зображення власне катастрофи, після якої частина людства змушена виживати, наново будувати суспільство, стосунки та історію. Наслідки глобальної катастрофи також відходять на задній план перед майстерною репрезентацією впливу

екстремальних умов існування на психіку та мораль окремої людини. Автор ставить питання про саму можливість існування людської особистості у світі, де панує хаос, і відсутній будь-який смисл.

Роман можна назвати «квазі-постапокаліптичним» або романом-дистопією. Письменник створює світ гіпотетичного майбутнього соціуму, але події в ньому співвідносить з історичною реальністю ХХ століття. Остер підводить своїх протагоністів до межі фізичної, психологічної та ментальної витривалості і акцентує увагу на тому, що лише за таких умов абсолютної межі витривалості людина може віднайти саму себе. Життєвий шлях персонажів сповнений випробувань і особистих трагедій, вони знаходяться у постійному пошукові смислу їхнього існування і знаходять його лише у служінні. Саме цей «етичний імператив» є рушійним у розвитку образу головної героїні Ганни Блюм, яка розшукує брата у зруйнованому катастрофою місті, схожому на Нью-Йорк.

Тотальному руйнуванню герої протиставлять співчуття до інших, кохання, стійкість і надію. В романі відсутні, характерні постмодерністським авторам, іронія й скепсис.

В романі «Дорога» Кормак Маккарті намагається розкрити процес зміни людської сутності в умовах, коли знищені культурні обмеження, де панує тотальне перетворення освічених і вихованих людей на канібалів, гвалтівників, убивць. Художній світ постядерного світу допомагає відобразити новий стан людства, в якому нормою стають смерть, вбивства, цинічне ставлення до життя і особистості, де відбувається постійна боротьба за життя.

Саме таким світом у романі мандрують головні герої – батько й син. У романі «Дорога» принципово важливим стає хронотоп дороги, той шлях, яким проходять герої наративу. Разом із батьком, який поступово помирає, та його малим сином читач повільно просувається з півночі на південь у пошуках порятунку, притулку і захисту, у пошуках надії. Навколо подорожі цим довгим шляхом, сповненим небезпеки і неочікуваних радощів, вибудовується сюжет роману. В літературі США дорога традиційно веде до океану (наприклад, роман М. Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна») і зазвичай стає подорожжю до самого себе.

В постапокаліптичному (постядерному) наративі квестовий характер сюжету отримує надзвичайну важливість і значимість, оскільки є дієвим художнім засобом у панорамному зображенні нової безнадійної, ворожої до людини дійсності. Але автор роману акцентує увагу читача не стільки на деталізації навколишнього пейзажу, скільки на відношенні до цього світу, на його сприйнятті героями.

На шляху до себе, що здійснюється героями роману, батько допомагає синові соціалізуватися в новому світі. Саме по дорозі хлопець намагається пізнати сутність понять «добро» і «зло». Автор реалізує цю ідею через постійний, нав'язливий діалог батька й сина: *«Вони погані? – Так. – А ми? – Ми хороші»*). Поступово визначається сутність, підґрунтя нової ери людства: бути хорошою людиною означає не вбивати, не їсти інших людей, не знущатися, не грабувати.

У фіналі роману з'являється надія, що хлопчик знайшов нову родину, що надає роману оптимістичного звучання: *«Колись у гірській річці плавала форель. Можна було побачити, як риби стоять у буриштиновій воді, а течія повільно хитає їхніми плавниками, на яких тремтять біленькі смужечки. Рибини залишали на руках запах твані. Гладкі, мускулясті, напружені. На спинах – вигадливі візерунки. Мани світу, що зароджується. Мани і заплутані лабіринти. Те, що вже ніколи не повернути назад. І ніколи вже не виправити. У глибоких западинах, де ховалася риба, все дихало старовиною і таємницею. А людство тоді робило лише свої перші кроки»* [2, с. 128].

Філософія роману полягає у ствердженні ідеї збереження і виживання людського начала (першооснови) серед жахів і марень постапокаліптичної дійсності.

Постапокаліптичне покаяння пронизує всі літературні зразки постапокаліптичного дискурсу. Але потрібно зазначити, що у романах «Дорога» і «В країні останніх речей» паралельно присутня ідея прийняття світу після глобальної катастрофи як нових умов існування, і мало місця відводиться філософській рефлексії.

Отже, основною функцією постапокаліптичного роману є зняття фрустрації і жаху перед майбутнім. Свідомість читача готується до можливого страшного повороту не в апокаліптичних моделях (світ зруйнується і все людство загине), а саме в

постапокаліптичних: світ зруйнований, але потрібно буде якось виживати, пристосовуватися до нового світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пол Остер. В стране уходящей природы. Режим доступа: <http://litfile.net/web/164584/154000-155000>

2. Маккарти Кормак. Дорога: роман / Пер. с англ. и послесл. Ю. Степаненко // Иностранная литература. – 2008. - № 12. – С. 3–128.

Е. НАГАЧЕВСКАЯ

ПОСТАПОКАЛИПТИЧЕСКИЙ РОМАН США НА РУБЕЖЕ XX-XXI ВЕКОВ (ПОЛ ОСТЕР «В СТРАНЕ УХОДЯЩЕЙ НАТУРЫ» (1987), КОРМАК МАККАРТИ «ДОРОГА» (2006))

В статье исследуются генезис, тематика и основные поэтологические черты постапокалиптического романа вообще и постапокалиптического романа США в частности. Анализируются проблематика и поэтика романов Пола Остера и Кормака Маккарти.

Ключевые слова: постапокалиптический роман, роман-дистопия, хронотоп дороги, мотив странствования.

О. NAGACHEVSKA

POSTAPOCALYPTIC NOVEL OF THE USA AT THE TURN OF THE XX-XXI CENTURIES (PAUL AUSTER “IN THE COUNTRY OF LAST THINGS” (1987), CORMAC MACCARTHY “THE ROAD” (2006))

The article deals with the genesis, themes and main poetics peculiarities of the postapocalyptic novel in general and American postapocalyptic novel particularly. The author analyses the main issues and poetics features of the novels by Paul Auster and Cormac Maccarthy.

Key words: postapocalyptic novel, dystopia, chronotop of the road and wandering.